অধ্যায় ৬ ঃ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দ (NUMERALS)

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য

৬.২ পৰিচয়

৬.৩ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ বৈশিষ্ট্য

৬.৪ এক শব্দ, দ্বিশব্দ, ত্রিশব্দ আৰু চতুৰ্ শব্দৰ ৰূপ

৬.৫ পঞ্চন্, ষষ্ আৰু অষ্টন্ শব্দৰ ৰূপ

৬.৬ বিংশতি আদি সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

৬.৭ ত্রিংশৎ আদি সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

৬.৮ শত আদি সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

৬.৯ সংখ্যাভিত্তিক কিছু বিশেষ সংস্কৃত শব্দ

৬.১০ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ তালিকা

৬.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৬.১২ অধিক জানিবলৈ

৬.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৬.১৪ আৰ্হি প্রশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা সংখ্যাবাচক শব্দৰ বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে জানিব
- সংস্কৃত ভাষাত কেনেকৈ সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেই বিষয়ে অৱগত হ'ব
- সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা সংখ্যাবাচক শব্দবোৰৰ ক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ হোৱা বচনৰ বিষয়ে জানিব
- সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা একৰ পৰা দহলৈকে সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপবোৰ জানিব পাৰিব
- বিশেষ বিশেষ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ প্রয়োগ প্রক্রিয়াৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

৬.২ পৰিচয়

আপুনি ইতিমধ্যে সংস্কৃত ভাষাৰ আন্তঃগাঁথনি সম্বন্ধে কিছু কথা জানিছে। সংস্কৃত ভাষাৰ দুটা বিশেষ উপাদান হ'ল ইয়াৰ শব্দৰূপ আৰু ধাতুৰূপ। শব্দৰূপ আৰু ধাতুৰূপৰ বিষয়ে জ্ঞান

নাথাকিলে সংস্কৃত ভাষাত পদপ্রয়োগ কৰাৰ ক্ষেত্রত অসুবিধা হয়। সংস্কৃত ভাষাত বিভিন্ন ধৰণৰ শব্দ ব্যৱহাৰ হয় আৰু বিশেষ বিশেষ শব্দৰ বিশেষ বিশেষ ৰূপ থকা দেখিবলৈ পোৱা যায়। প্রকৃততে বিভক্তি আৰু বচন অনুসৰি পোৱা ৰূপটোৱে হ'ল শব্দৰূপ। আন আন ভাষাৰ দৰে সংস্কৃত ভাষাতো সংখ্যাবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যি শব্দেৰে এক, দুই, তিনি আদি সংখ্যা বুজোৱা হয় সেইটোকেই সংখ্যাবাচক শব্দ বোলে। সংস্কৃত ভাষাত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপসমূহত যথেষ্ট বৈশিষ্ট্য থকা দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই অধ্যায়ত সংস্কৃত ভাষাৰ সংখ্যাবাচক শব্দৰ বিষয়ে এটি ধাৰণা দিয়া হ'ব। ভাষা ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত সংখ্যাবাচক শব্দৰ যিহেতুকে এক বিশেষ ভূমিকা থাকে সেইবাবে সংখ্যাবাচক শব্দৰ বিষয়ে কৰা অধ্যয়নে আপোনাক সংস্কৃত ভাষাৰ এটা বিশেষ দিশৰ বিষয়ে স্পষ্ট ধাৰণা দিব পাৰিব। পৰৱৰ্তী পর্য্যায়ত ইয়াৰ জৰিয়তে আপুনি বহু কথা সহজতে বুজিব পাৰিব।

৬.৩ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ বৈশিষ্ট্য

আপুনি ইতিমধ্যে জানিছে যে আন আন ভাষাৰ দৰে সংস্কৃত ভাষাতো সংখ্যাবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰ হয়। বিশেষ্যপদৰ সংখ্যা বুজোৱা এই শব্দবোৰৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য আছে। অসমীয়া ভাষাত 'এজন ল'ৰা' বুলি কোৱাত বিশেষ্য পদ 'ল'ৰা' যি ৰূপত থাকে 'দুজন ল'ৰা' বুলি ক'লেও 'ল'ৰা' শব্দটোৰ ক্ষেত্রত একেটা ৰূপেই ব্যৱহাৰ হোৱা দেখা যায়। কিন্তু সংস্কৃত ভাষাত 'একঃ বালকঃ' বাক্যটোত এজন ল'ৰা থকা বুজাইছে। কিন্তু 'দ্বৌ বালকৌ' —এই বাক্যটোত দুজন ল'ৰাৰ কথা কোৱা হৈছে আৰু 'ত্রয়ঃ বালকাঃ' —এই বাক্যটোত তিনিজন ল'ৰা থকাৰ কথা বুজোৱা হৈছে। এই তিনিটা বাক্যতেই 'ল'ৰা' পদটোৰ ৰূপৰ পার্থক্য দেখিবলৈ পোৱা গৈছে। অর্থাৎ সংস্কৃতত সংখ্যাবাচক শব্দ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত বিশেষ প্রয়োজনীয় কথাটো হ'ল যে, 'এক' পদৰ লগত ব্যৱহাৰ হোৱা বিশেষ্য পদটো 'একবচনান্ত' 'দ্বি' পদৰ লগত ব্যৱহাৰ হোৱা বিশেষ্য পদটো দ্বিবচনান্ত, ত্রি তথা তাতকৈ বেছিসংখ্যক বুজোৱা পদৰ লগত ব্যৱহাৰ হোৱা বিশেষ্য পদটো বহুবচনান্ত হয়। তদুপৰি এক, দ্বি, ত্রি আৰু চতুৰ্— সংস্কৃতত এই চাৰিটা সংখ্যাবাচক শব্দৰ লিঙ্গ সংখ্যাবাচক শব্দৰ লগত সংযুক্ত বিশেষ্য পদটোৰ লিঙ্গ অনুসৰি নির্দ্ধাৰিত হয়। অর্থাৎ এজন পুৰুষ বুজাব গলে 'একঃ পুৰুষঃ'— সংস্কৃতৰ এই বাক্যটোত 'পুৰুষঃ' এই বিশেষ্য পদটো পুংলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হৈছে। দুজনী ছোৱালী বুজাব গ'লে 'দ্বে বালিকে' —এই বাক্যটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই বাক্যত 'বালিকা' এই বিশেষ্য পদটো স্ত্রীলিঙ্গযুক্ত হোৱা কাৰণে 'দ্বে' এই দুই বুজোৱা সংখ্যাবাচক পদটো স্ত্রীলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হৈছে। সেইদৰে তিনিটা ফল বুজাব গ'লে 'ত্রীনি ফলানি'এই বাক্যটো ব্যৱহাৰ হয়। —এই বাক্যত ফল এই বিশেষ্যপদটো ক্লীৱলিঙ্গ যুক্ত হোৱা কাৰণে তিনি বুজোৱা সংখ্যাবাচক পদটো ক্লীৱলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হৈছে। এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে বিংশতি (২০) পদটো আৰু তৎপৰৱৰ্তী সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ (যেনে— একবিংশতিঃ; দ্বাবিংশতিঃ, ত্রয়োবিংশতিঃ ইত্যাদি) একবচনান্ত, সেই কাৰণে এইবোৰ সংখ্যাবাচক শব্দৰ লগত

সংযুক্ত বিশেষ্যপদবোৰ বহুবচনান্ত হ'লেও উক্ত সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ এক বচনতেই ব্যৱহাৰ হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ক'ব পাৰি 'বিংশতিঃ পুৰুষাঃ' —এই বাক্যটোত 'পুৰুষাঃ' এই বিশেষ্য পদটো বহুবচনান্ত কিন্তু 'বিংশতিঃ' এই সংখ্যাবাচক পদটো বিশজন (পুৰুষক) বুজালেও নিজে পদটো একবচনান্ত হিচাপে প্ৰযুক্ত হৈছে। সেই কাৰণে সংস্কৃত ভাষাত সংখ্যাবাচক শব্দবোৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত উক্ত নিয়মবোৰ মনত ৰখাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়।

৬.৪ এক শব্দ, দ্বিশব্দ, ত্ৰিশব্দ আৰু চতুৰ্ শব্দৰ ৰূপ

সংখ্যাবাচক এক শব্দ একবচনান্ত আৰু পুংলিঙ্গ, স্ত্ৰীলিঙ্গ তথা ক্লীৱলিঙ্গত এই শব্দৰ ব্যৱহাৰ হয়। তলত এক শব্দৰ ৰূপ দাঙি ধৰা হ'ল।

এক শব্দ

	পুংলিঙ্গ	**স্ত্ৰীলিঙ্গ**	**ক্লীৱলিঙ্গ**
প্ৰথমা	একঃ	একা	একম্
দ্বিতীয়া	একম্	একাম্	একম্
তৃতীয়া	একেন	একয়া	একেন
চতুৰ্থী	একস্মৈ	একস্যৈ	একস্মৈ
পঞ্চমী	একস্মাৎ	একস্যাঃ	একস্মাৎ
ষষ্ঠী	একস্য	একস্যাঃ	একস্য
সপ্তমী	একস্মিন্	একস্যাম্	একস্মিন্

দ্বি শব্দ

সংস্কৃতত দুই বুজোৱা দ্বি শব্দ দ্বিবচনান্ত হয়।তদুপৰি স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গত এই শব্দৰ একে ৰূপ পোৱা যায়।

	পুংলিঙ্গ	**স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ**
প্ৰথমা	দ্বৌ	দ্বে
দ্বিতীয়া	দ্বৌ	দ্বে
তৃতীয়া	দ্বাভ্যাম্	দাভ্যাম্
চতুৰ্থী	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
পঞ্চমী	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্
ষষ্ঠী	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ
সপ্তমী	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ

ত্রিশব্দ

	পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ	ক্লীৱলিঙ্গ
প্রথমা	ত্রয়ং	তিস্রঃ	ত্রীণি
দ্বিতীয়া	ত্রীন্	তিস্রঃ	ত্রিস্রঃ ত্রীণি
তৃতীয়া	ত্রিভিঃ	তিসৃভিঃ	ত্রিভ্যঃ
চতুর্থী	ত্রিভ্যঃ	তিসৃভ্যঃ	ত্রিভ্যঃ
পঞ্চমী	ত্রিভ্যঃ	তিসৃভ্যঃ	ত্রিভ্যঃ
ষষ্ঠী	ত্রয়াণাম্	তিসৃণাম্	ত্রয়াণাম্
সপ্তমী	ত্রিষু	তিসৃষু	ত্রিষু

নিত্যবহুবচনান্ত ত্রিশব্দ পুংলিঙ্গ, স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হয়।

চতুৰ্ শব্দ

	পুংলিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ	ক্লীৱলিঙ্গ
প্রথমা	চত্বাৰঃ	চতস্রঃ	চত্বাৰি
দ্বিতীয়া	চতুৰঃ	চতস্রঃ	চত্বাৰি
তৃতীয়া	চতুর্ভিঃ	চতসৃভিঃ	চতুর্ভিঃ
চতুর্থী	চতুর্ভ্যঃ	চতসৃভ্যঃ	চতুর্ভ্যঃ
পঞ্চমী	চতুর্ভ্যঃ	চতসৃভ্যঃ	চতুর্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	চতুর্ণাম্	চতসৃণাম্	চতুর্ণাম্
সপ্তমী	চতুর্ষু	চতসৃষু	চতুর্ষু

জানি থোৱা ভাল

ক) 'এক' শব্দৰ প্রয়োগ যদি কেতিয়াবা বহুবচনান্ত হোৱা দেখা যায়, তেতিয়া 'এক' শব্দৰ অর্থ— 'কিছুমান' হিচাবে প্রয়োগ হয়। যেনে— একেষাং বৈয়াকৰণানাং ইদং মতম্।

খ) 'এক' শব্দৰ আগত 'অন্' ব্যৱহাৰ হ'লে, বহুবচনত প্রয়োগ হয়। যেনে— অন্ + এক = অনেক। অনেকে নৈৰুক্তাঃ এবং বদন্তি।

গ) অসহায়বাচী 'এক' শব্দ তিনিও বচনতে প্রয়োগ হয়।

৬.৫ পঞ্চন্, ষষ্ আৰু অষ্টন্ শব্দৰ ৰূপ

পঞ্চন্, ষষ্ আৰু অষ্টন্ শব্দই যথাক্রমে পাঁচ, ছয় আৰু আঠ সংখ্য বুজায়। এইবোৰ সংখ্যাবাচক শব্দ নিত্যবহুবচনান্ত অর্থাৎ এইবোৰশব্দৰ একবচনত বা দ্বিবচনতপ্রয়োগ নহয়। তদুপৰি

পুংলিঙ্গ স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ— এই তিনিটা লিঙ্গতেই এইবোৰ শব্দৰ একোটা ৰূপেই পোৱা যায়। তলত একাদিক্রমে শব্দবোৰৰ ৰূপ দাঙি ধৰা হ'ল।

পঞ্চন্ শব্দ

প্রথমা	—	পঞ্চ
দ্বিতীয়া	—	পঞ্চ
তৃতীয়া	—	পঞ্চভিঃ
চতুর্থী	—	পঞ্চভ্যঃ
পঞ্চমী	—	পঞ্চভ্যঃ
ষষ্ঠী	—	পঞ্চানাম্
সপ্তমী	—	পঞ্চসু

ষষ্ শব্দ

প্রথমা	—	ষট্
দ্বিতীয়া	—	ষট্
তৃতীয়া	—	ষড়্ভিঃ
চতুর্থী	—	ষড়্ভ্যঃ
পঞ্চমী	—	ষড়্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	—	ষণ্ণাম্
সপ্তমী	—	ষট্সু

অষ্টন্ শব্দ

প্রথমা	—	অষ্টৌ, অষ্ট
দ্বিতীয়া	—	অষ্টৌ, অষ্ট
তৃতীয়া	—	অষ্টাভিঃ, অষ্টভিঃ
চতুর্থী	—	অষ্টাভ্যঃ, অষ্টভ্যঃ
পঞ্চমী	—	অষ্টাভ্যঃ, অষ্টভ্যঃ
ষষ্ঠী	—	অষ্টানাম্
সপ্তমী	—	অষ্টাসু, অষ্টসু

এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে সপ্তন্ (৭), নবন্ (৯) দশন্ (১০), একাদশন্ (১১), দ্বাদশন্ (১২), ত্রয়োদশন্ (১৩), চতুর্দ্দশন্ (১৪), পঞ্চদশন্ (১৫), ষোড়শন্ (১৬), সপ্তদশন্ (১৭) তথা অষ্টাদশন্ (১৮), শব্দ ন-কাৰান্ত 'পঞ্চন্' শব্দৰ নিচিনা আৰু আটাইকেইটাই বহুবচনান্ত।

৬.৬ বিংশতি আদি সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ বিষয়ে আলোচনা

আপুনি ইতিমধ্যে জানিছে যে বিংশতি (২০), আৰু ইয়াৰ পিছৰ সংখ্যাবুজোৱা সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দসমূহ সদায় একবচনান্ত হয়। অর্থাৎ এইবোৰ শব্দ দ্বিবচন আৰু বহুবচনত ব্যৱহাৰ নহয়। বিংশতি (২০), ষষ্টি (৩০), সপ্ততি (৭০), অশীতি (৮০), নবতি (৯০) আদি সংখ্যাবাচক সংস্কৃতশব্দবোৰ 'ক্তিন্' প্রত্যয়যুক্ত। 'ক্তিন্' প্রত্যয়ান্ত হোৱা কাৰণে এইবোৰ শব্দ স্ত্রীলিঙ্গ। এইবোৰ শব্দৰ ৰূপ ক্তিন্ প্রত্যয়ান্ত ইকাৰান্ত 'মতি' শব্দৰ দৰে হয়। তলত এইবোৰ শব্দৰ ৰূপ দাঙি ধৰা হ'ল।

বিংশতি শব্দ

প্রথমা	—	বিংশতিঃ
দ্বিতীয়া	—	বিংশতিম্
তৃতীয়া	—	বিংশত্যা
চতুর্থী	—	বিংশত্যৈ, বিংশতয়ে
পঞ্চমী	—	বিংশত্যাঃ, বিংশতেঃ
ষষ্ঠী	—	বিংশত্যাঃ, বিংশতেঃ
সপ্তমী	—	বিংশত্যাম্, বিংশতৌ

ষষ্টি শব্দ

প্রথমা	—	ষষ্টিঃ
দ্বিতীয়া	—	ষষ্টিম্
তৃতীয়া	—	ষষ্ট্যা
চতুর্থী	—	ষষ্টা, ষষ্টয়ে
পঞ্চমী	—	ষষ্ট্যাঃ, ষষ্টেঃ
ষষ্ঠী	—	ষষ্ট্যাঃ, ষষ্টেঃ
সপ্তমী	—	ষষ্ট্যাম্, ষষ্টৌ

সপ্ততি শব্দ

প্রথমা	—	সপ্ততিঃ
দ্বিতীয়া	—	সপ্ততিম্
তৃতীয়া	—	সপ্তত্যা
চতুর্থী	—	সপ্তত্যৈ, সপ্ততয়ে
পঞ্চমী	—	সপ্তত্যাঃ, সপ্ততেঃ
ষষ্ঠী	—	সপ্তত্যাঃ, সপ্ততেঃ
সপ্তমী	—	সপ্তত্যাম্, সপ্ততৌ

অশীতি শব্দ

প্রথমা	—	অশীতিঃ
দ্বিতীয়া	—	অশীতিম্
তৃতীয়া	—	অশীত্যা
চতুর্থী	—	অশীত্যৈ, অশীতয়ে
পঞ্চমী	—	অশীত্যাঃ, অশীতেঃ
ষষ্ঠী	—	অশীত্যাঃ, অশীতেঃ
সপ্তমী	—	অশীত্যাম্, অশীতৌ

নৱতি শব্দ

প্রথমা	—	নৱতিঃ
দ্বিতীয়া	—	নৱতিম্
তৃতীয়া	—	নৱত্যা
চতুর্থী	—	নৱত্যৈ, নৱতয়ে
পঞ্চমী	—	নৱত্যাঃ, নৱতেঃ
ষষ্ঠী	—	নৱত্যাঃ, নৱতেঃ
সপ্তমী	—	নৱত্যাম্, নৱতৌ

জানি থোৱা ভাল

বিংশতি প্রভৃতি শব্দবিলাকে আবৃত্তি বুজালে অর্থাৎ আন সংখ্যাবাচক শব্দৰ দ্বাৰা বিশেষিত হ'লে দ্বিবচন আৰু বহুবচনতো ব্যৱহাৰ হয় আৰু তেতিয়া ইহঁত বিশেষ্য বা বিশেষণ দুয়োটাই হ'ব পাৰে। যেনে— দ্বে বিংশতী বালকাঃ, তিস্রো বিংশতয়ো নাৰীণাম্।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃসংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য আলোচনা কৰক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ লিঙ্গ আৰু বচন কেনেকৈ নির্দ্ধাৰিত হৈছে সেইবিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ পঞ্চন্ শব্দৰ ৰূপ জনাটো প্ৰয়োজনীয় কিয়? (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ক্তিন্ প্ৰত্যয়ান্ত সংস্কৃত সংখ্যাবাচক পাঁচটা শব্দ লিখি যিকোনো এটা শব্দৰ ৰূপ দেখুৱাই দিয়ক।

.....

.....

৬.৭ ত্রিংশত্ আদি সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

সংখ্যাবাচক সংস্কৃত শব্দ ত্রিংশৎ (৩০), চত্বাৰিংশৎ (৪০) তথা পঞ্চাশৎ (৫০) শব্দ ত-কাৰান্ত। তদুপৰি এইকেইটা শব্দ স্ত্রীলিঙ্গ। সংস্কৃত 'ভূৎ' শব্দৰ দৰে উক্ত সংখ্যাবাচক শব্দকেইটাৰ ৰূপ হয়। তলত এই শব্দকেইটাৰ ৰূপ দেখুওৱা হ'ল।

ত্রিংশৎ শব্দ

প্রথমা	—	ত্রিংশৎ
দ্বিতীয়া	—	ত্রিংশতম্
তৃতীয়া	—	ত্রিংশতা
চতুর্থী	—	ত্রিংশতে
পঞ্চমী	—	ত্রিংশতঃ
ষষ্ঠী	—	ত্রিংশতঃ
সপ্তমী	—	ত্রিংশতি

এইখিনিতে মনকৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে একত্রিংশৎ (৩১), দ্বাত্রিংশৎ (৩২) আদি শব্দবোৰৰ ৰূপ ত্রিংশৎ শব্দৰ দৰে হয়।

চত্বাৰিংশৎ শব্দ

প্রথমা	—	চত্বাৰিংশৎ
দ্বিতীয়া	—	চত্বাৰিংশতম্
তৃতীয়া	—	চত্বাৰিংশতা
চতুর্থী	—	চত্বাৰিংশতে
পঞ্চমী	—	চত্বাৰিংশতঃ
ষষ্ঠী	—	চত্বাৰিংশতঃ
সপ্তমী	—	চত্বাৰিংশতি

পূৰ্বৰ দৰে এইখিনিতে মনত ৰাখিব লাগিব যে একচত্বাৰিংশৎ (৪১), দ্বিচত্বাৰিংশৎ (৪২), ত্রিচত্বাৰিংশৎ (৪৩) আদি শব্দৰ ৰূপ চত্বাৰিংশৎ পদৰ দৰে হয়।

পঞ্চাশৎ শব্দ

প্রথমা	—	পঞ্চাশৎ
দ্বিতীয়া	—	পঞ্চাশতম্
তৃতীয়া	—	পঞ্চাশতা
চতুর্থী	—	পঞ্চাশতে
পঞ্চমী	—	পঞ্চাশতঃ
ষষ্ঠী	—	পঞ্চাশতঃ
সপ্তমী	—	পঞ্চাশতি

এইখিনিতে জানিব লাগে যে একপঞ্চাশৎ (৫১), দ্বিপঞ্চাশৎ (৫২), ত্রিপঞ্চাশৎ (৫৩) আদি শব্দৰ ৰূপ পঞ্চাশৎ পদৰ ৰূপৰ দৰে হয়।

৬.৮ শত আদি সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা শত (১০০), সহস্ৰ (১০০০), অযুত (১০০০০), লক্ষ্য (১০০০০০) —এই সংখ্যাবাচক শব্দকেইটা অ-কাৰান্ত শব্দ। তদুপৰি আটাইকেইটা ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ। এই শব্দকেইটাৰ ৰূপ অ-কাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ 'ফল'ৰ নিচিনা হয়। তলত এই শব্দকেইটাৰ ৰূপ দাঙি ধৰা হ'ল।

শত শব্দ

প্রথমা	—	শতম্
দ্বিতীয়া	—	শতম্
তৃতীয়া	—	শতেন
চতুর্থী	—	শতায়
পঞ্চমী	—	শতাৎ
ষষ্ঠী	—	শতস্য
সপ্তমী	—	শতে

সহস্ৰ শব্দ

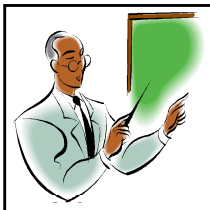
প্রথমা	—	সহস্রম্
দ্বিতীয়া	—	সহস্রম্
তৃতীয়া	—	সহস্রেণ
চতুর্থী	—	সহস্রায়
পঞ্চমী	—	সহস্রাৎ
ষষ্ঠী	—	সহস্রস্য
সপ্তমী	—	সহস্রে

অযুত শব্দ

প্রথমা	—	অযুতম্
দ্বিতীয়া	—	অযুতম্
তৃতীয়া	—	অযুতেন
চতুর্থী	—	অযুতায়
পঞ্চমী	—	অযুতাৎ
ষষ্ঠী	—	অযুতস্য
সপ্তমী	—	অযুতে

লক্ষ্য শব্দ

প্রথমা	—	লক্ষম্
দ্বিতীয়া	—	লক্ষম্
তৃতীয়া	—	লক্ষেণ
চতুর্থী	—	লক্ষায়
পঞ্চমী	—	লক্ষাৎ
ষষ্ঠী	—	লক্ষস্য
সপ্তমী	—	লক্ষে

জানি থোৱা ভাল

ক) অযুত (দহ হাজাৰ); প্রযুত (দহ লাখ); শব্দ ক্লীৱলিঙ্গ। কিন্তু কেতিয়াবা কেতিয়াবা পুংলিঙ্গতো প্রয়োগ হয়। যেনে— (ক) ৰামদুর্গে অযুতং জনাঃ সন্তি। (খ) জয়পুৰে অধুনা প্রযুতং জনান্ দ্রষ্টুং শক্নুথ।

খ) কোটি (Crore) শব্দ স্ত্রীলিঙ্গ, অর্বুদ (দহ কোট) - পুংলিঙ্গ, শংকু (দহ লাখ কোটি) শব্দ পুংলিঙ্গ।

৬.৯ সংখ্যাভিত্তিক কিছু বিশেষ সংস্কৃত শব্দ

সংস্কৃত ভাষাত এনেকুৱা কিছু শব্দ আছে যিবোৰৰ দ্বাৰা কোনো নির্দিষ্ট সংখ্যা বুজোৱা নহয় কিন্তু সংখ্যাবাচক শব্দৰ পৰিমাণ সূচায়। সংস্কৃত ভাষাৰ সাৱলীল প্রয়োগৰ ক্ষেত্রত এনেকুৱা শব্দবোৰৰ বিষয়ে জ্ঞান থকাটো অতি প্রয়োজনীয়। এইক্ষেত্রত সংস্কৃত শব্দ কতি (কিমানসংখ্যক), যতি (যিমান সংখ্যক) তথা ততি (সিমান সংখ্যক)— এই শব্দকেইটাৰ কথা ক'ব পাৰি। এই তিনিটা শব্দই বিশেষ বিশেষ ধৰণে সংখ্যাবাচক শব্দৰ পৰিমাণৰ সূচনা দিয়ে। ইয়াতে উল্লেখ কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে দ্বিবচনত এই শব্দ তিনিটাৰ ব্যৱহাৰ নহয়। তদুপৰি পুংলিঙ্গ, স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গত —এই তিনিটা শব্দৰ ৰূপ একেই হয়। সেই কাৰণে কিমান ল'ৰা, 'কিমান ছোৱালী',

'কিমান ফল' —এই বাক্যকেইটা, বুজাবলৈ সংস্কৃতত যথাক্রমে কোৱা হয় 'কতি বালকাঃ', 'কতি বালিকাঃ' আৰু 'কতি ফলানি'। তলত কতি শব্দৰ ৰূপসমূহ দাঙি ধৰা হ'ল।

কতি শব্দ

প্ৰথমা	—	কতি
দ্বিতীয়া	—	কতি
তৃতীয়া	—	কতিভিঃ
চতুৰ্থী	—	কতিভ্যঃ
পঞ্চমী	—	কতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	—	কতীনাম্
সপ্তমী	—	কতিষু

'যতি' আৰু 'ততি' শব্দৰ ৰূপসমূহ কতিশব্দৰ ৰূপৰ দৰেই হয়।

ইয়াৰ উপৰি সংস্কৃত ভাষাত কিছুমান পূৰণবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰ হয়। এই শব্দবোৰ প্ৰত্যক্ষভাৱে সংখ্যা নুবুজালেও সংখ্যাৰে নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা হয় এইবোৰ শব্দ। এই শব্দবোৰ গঠন কৰোঁতে এক বিশেষ প্ৰক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ কৰা হয় য'ত নিৰ্দিষ্ট সংখ্যাবোধক পদটোৰ প্ৰাধান্য থাকে। এই শব্দবোৰ বিশেষণ হিচাপে ব্যৱহাৰ হয় কাৰণে পুংলিঙ্গ, স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গৰ বিশেষ্য পদৰ লগত সেই সেই লিঙ্গ অনুসৰি প্ৰযুক্ত হয়। অৰ্থাৎ পুৰণবাচক পদ পুংলিঙ্গ, স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ এই তিনিটা লিঙ্গতেই বিশেষ বিশেষ ৰূপত ব্যৱহাৰ হোৱা দেখিবলৈ পোৱা যায়। উদাহৰণ হিচাপে ক'ব পাৰি 'এক' এই সংখ্যাবাচক পদটোৰ পৰা পোৱা পূৰণবাচক শব্দ হ'ল— প্ৰথমঃ (পুংলিঙ্গ), প্ৰথমা (স্ত্ৰীলিঙ্গ) আৰু প্ৰথমম্ (ক্লীৱলিঙ্গ)। সংস্কৃত ভাষাত এই পদবোৰ ব্যৱহাৰৰ উদাহৰণ হ'ল— প্ৰথমঃ পুৰুষঃ, প্ৰথমা বিভক্তিঃ আৰু প্ৰথমং চিহ্নম্। সেইদৰে 'দ্বি' এই সংখ্যাবাচক শব্দৰ পৰা পোৱা পূৰণবাচক শব্দ হ'ল দ্বিতীয়ঃ (পুংলিঙ্গ), দ্বিতীয়া (স্ত্ৰীলিঙ্গ) আৰু দ্বিতীয়ম্ (ক্লীৱলিঙ্গ)।এইবোৰ শব্দৰ জ্ঞান থাকিলে সংস্কৃত ভাষাত সঠিক পদ প্ৰয়োগত যথেষ্ট সুবিধা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ ত্ৰিংশৎ শব্দৰ ৰূপবোৰ লিখক (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ সহস্ৰ শব্দৰ ৰূপবোৰ কিদৰে লিখা হয়? (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ 'কতি' শব্দৰ বিষয়ে চমুটোকা লিখক।

.....

৬.১০ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ তালিকা

আপুনি ইতিমধ্যে জানিছে যে আন আন ভাষাৰ দৰে সংস্কৃত ভাষাতো সংখ্যাবাচক শব্দৰ এটা বিশেষ আন্তঃগাঁথনি আছে। কিছুমান সংখ্যাবাচক শব্দ একবচনান্ত, কিছুমান বহু বচনান্ত আৰু দুই বুজোৱা সংখ্যাবাচক শব্দটো দ্বিবচনান্ত। তদুপৰি, সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা বিংশতি (২০) আদি সংখ্যাবাচক শব্দ যদিও একাধিক সংখ্যাৰ দ্যোতক কিন্তু ভাষাত এই শব্দবোৰ একবচনান্ত হয়। সংখ্যাবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত সংস্কৃত ভাষাত পোৱা আৰু এটা বৈশিষ্ট্য হ'ল যে ইয়াত পৰৱৰ্তী সংখ্যাটোক অধিক হিচাপে গ্ৰহণ কৰি পূৰ্বৰ সংখ্যাটোৰ উচ্চাৰণ কৰা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ক'ব পাৰি যে ১৫০এই সংখ্যাবাচক শব্দটোৰ উচ্চাৰণৰ ক্ষেত্ৰত আমি অসমীয়াত প্ৰথমতে এশ পদটো কৈ তাৰ পিছত পঞ্চাশ শব্দটো উচ্চাৰণটো কৰো কিন্তু সংস্কৃত ভাষাত আমি কওঁ পঞ্চাশদধিকং শতম্। অৰ্থাৎ পিছৰ পঞ্চাশত্ (৫০) সংখ্যাটোক অধিক বুলি কৈ শতসংখ্যাটোৰ উচ্চাৰণ হ'ল। সংস্কৃতত সততে কোৱা এটা বাক্য হ'ল 'অঙ্কস্য বামা গতিঃ' অৰ্থাৎ সংখ্যাবোৰ বাঁওফালৰ পৰা সোঁফাললৈ গতি কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল সংস্কৃত ভাষাত সংখ্যাবাচক শব্দৰ উচ্চাৰণৰ ক্ষেত্ৰত সাধাৰণতে দহতকৈ ডাঙৰ সংখ্যা বুজাবলৈ গ'লে বাঁওফালৰ সংখ্যাৰ পৰা সোঁফালৰ সংখ্যালৈ উচ্চাৰণৰ গতি ধাবমান হয়। তলত অতি প্ৰয়োজনীয় কিছুসংখ্যক সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰা হৈছে।

৫— পঞ্চম্	১৫— পঞ্চদশঃ	২৫— পঞ্চবিংশতিঃ
৩৫— পঞ্চত্রিংশৎ	৪৫— পঞ্চচত্বাৰিংশৎ	৫৫— পঞ্চপঞ্চাশৎ
৬৫— পঞ্চষষ্টিঃ	৭৫— পঞ্চসপ্ততিঃ	৮৫— পঞ্চাশীতিঃ
৯৫— পঞ্চনবতিঃ	১০৫— পঞ্চাধিকং শতম্	১৫০— পঞ্চাশদধিকং শতম্
৫০০— পঞ্চশতানি/পঞ্চশতম্	৫০০০— পঞ্চসহস্রানি/পঞ্চসহস্রম্	
৬— ষট্	১৬— ষোড়শঃ	২৬— ষড়্বিংশতিঃ
৩৬— ষট্ত্রিংশৎ	৪৬— ষট্চত্বাৰিংশৎ	৫৬— ষট্পঞ্চাশৎ
৬৬— ষট্ষষ্টিঃ	৭৬— ষট্সপ্ততিঃ	৮৬— ষতশীতিঃ
৯৬— ষণ্ণবতিঃ	১০৬— ষড়ধিকং শতম্	১৬০— ষষ্ট্যধিকংশতম্
৬০০— ষট্শতানি/ ষট্শতম্	৬০০০— ষট্সহস্রানি/ষট্সহস্রম্	
৭— সপ্তঃ	১৭— সপ্তদশঃ	২৭— সপ্তবিংশতিঃ
৩৭— সপ্তত্রিংশৎ	৪৭— সপ্তচত্বাৰিংশৎ	৫৭— সপ্তপঞ্চাশৎ
৬৭— সপ্তনবতিঃ	১০৭— সপ্তধিকং শতম্	
১৭০— সপ্তত্যধিকং শতম্	৭০০০— সপ্তসহস্রানি/ সপ্তসহস্রম্	
৮— অষ্টৌ, অষ্টঃ	১৮— অষ্টাদশঃ	২৮— অষ্টাবিংশতিঃ
৩৮— অষ্টাত্রিংশৎ	৪৮— অষ্টচত্বাৰিংশত্/অষ্টাচত্বাৰিংশৎ	

৫৮— অষ্টপঞ্চাশৎ/ অষ্টাপঞ্চাশৎ	৬৮— অষ্টষষ্টিঃ/অষ্টাষষ্টিঃ
৭৮— অষ্টসপ্ততিঃ/অষ্টাসপ্ততিঃ	৮৮— অষ্টাশীতিঃ
৯৮— অষ্টনবতিঃ/অষ্টানবতি	১০৮— অষ্টাধিকং শতম্
১০৮— অশীত্যধিকং শতম্	৮০০০— অষ্টসহস্রানি/অষ্টসহস্রম্
৯— নব	১৯— ঊনবিংশতি/ত্রকোনবিংশতিঃ
২৯— ঊনত্রিংশৎ/ত্রকোনত্রিংশৎ	৩৯—ঊনচত্বাৰিংশৎ/একোণচত্বাৰিংশৎ
৪৯— ঊনপঞ্চাশৎ/একোনপঞ্চাশত্	৫৯— ঊনষষ্টিঃ/একোণষষ্টি
৬৯— ঊনসপ্ততিঃ/একোনসপ্ততি ঃ	৭৯— ঊনাশীতিঃ/একোনাশীতিঃ
৮৯— ঊননবতিঃ/একোননবতিঃ	৯৯— ঊনশতম্/একোনশতম্/নবনবতিঃ
১০৯— নবাধিকং শতম্	১৯০— নবত্যধিকং শতম্
৯০০— নব শতানি/নবশতম্	৯০০০— নবসহস্রানি/নবসহস্রম্

এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল সংস্কৃত ভাষাত কিছুমান শব্দ সংখ্যবাচক নহৈও সংখ্যাৰ বোধক হয়। পণ্ডিতসকলে সংখ্যা বুজাবলৈ সেইবোৰ শব্দৰ আশ্রয় লৈ ৰচনাৰ গাম্ভীর্য্য প্রকাশ কৰে। যেনে— সংস্কৃতত চন্দ্র শব্দটোৰে এক সংখ্যাটোক বুজায়। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল চন্দ্র এটা, ইয়াৰ দ্বিতীয় নাই। পক্ষ শব্দটোৱে দুই সংখ্যাৰ বোধক কাৰণ এটা মাহত দুটা পক্ষ (পোন্ধৰ দিন) পোৱা যায় (কৃষ্ণপক্ষ আৰু শুক্লপক্ষ), নেত্র পদটোৱে সংস্কৃতত তিনি সংখ্যাৰ পৰিচায়ক কাৰণ ভগৱান শিৱৰ নেত্র বা চকু তিনিটা। বেদ পদটোৱে সংস্কৃতত চাৰি সংখ্যাৰ বোধক হয় কাৰণ বেদৰ সংখ্যা হ'ল চাৰি। পঞ্চবান্ অর্থাৎ কামদেৱৰ বাণৰ সংখ্যা পাঁচ হোৱা বাবে এই শব্দটোৱে পাঁচ শব্দৰ বোধক হয়। ঋতুপদটোৱে সংস্কৃতত ছয় সংখ্যাক বুজায় কাৰণ ঋতুৰ সংখ্যা হ'ল ছয়। সমুদ্র পদটোৱে সংস্কৃতত সাত সংখ্যাৰ বোধক কাৰণ প্রাচীন কালত সমুদ্রৰ সংখ্যা আছিল সাত। অষ্টাবসু শব্দটোৱে সংস্কৃতত আঠ সংখ্যাক বুজায় কাৰণ বসু বুলি ক'লে আঠজন দেৱতাক বুজোৱা হয়। গ্রহ পদটোৱে সংস্কৃতত ন সংখ্যাক বুজোৱা হয় কাৰণ গ্রহৰ সংখ্যা হ'ল ন আৰু দিশ পদটোৱে সংস্কৃতত দশ সংখ্যাক বুজোৱা হয়। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল ভাৰতীয় পৰম্পৰামতে দহটা দিশ আছে। ইয়াৰ উপৰিও শূন্য (০) বুজাবলৈ সংস্কৃতত খ, আকাশ আদি শব্দ ব্যৱহাৰৰ প্রচালন আছে।

৬.১১ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টিত আমি নিম্নলিখিত বিষয়সমূহ আলোচনা কৰিলোঁ—

- সংস্কৃতভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা সংখ্যাবাচক শব্দৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ জানিলোঁ।
- কোনধৰণৰ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দসমূহ একবচনান্ত, কোনবোৰ বহুবচনান্ত আৰু কি শব্দ দ্বিবচনত ব্যৱহাৰ সেই বিষয়ে জানিব পাৰিলোঁ।
- কিছুমান সংখ্যাবাচক শব্দ যে তিনিটা লিঙ্গতেই ব্যৱহাৰ হয় সেই কথা জানিলোঁ।

- কিছু সংখ্যাবাচক শব্দ একাধিক অর্থ বুজালেও যে একবচনত ব্যৱহাৰ হয় সেইবিষয়ে অবগত হ'লোঁ।
- কিছুমান সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দ পুংলিঙ্গযুক্ত, কিছু সংখ্যক স্ত্রীলিঙ্গযুক্ত আৰু কিছুসংখ্যক ক্লীৱলিঙ্গযুক্ত— সেই বিষয়ে জানিব পাৰিলোঁ।
- সংখ্যাবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত সংস্কৃতত কি প্রক্রিয়া অনুসৰণ কৰা হয় সেই কথাটোও জানিব পাৰিলোঁ।
- সংস্কৃত ভাষাত সংখ্যাবাচক শব্দ নোহোৱাকৈও যে কিছুমান শব্দ কিছু নির্দিষ্ট সংখ্যাৰ প্রতীক হয় সেই বিষয়ে জানিলোঁ।
- প্রয়োজনীয় সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ কেইটাৰ বিষয়ে জানিলে।
- বিভক্তি হিচাপে সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপৰ পৰিৱর্তন কেনেদৰে হয় সেই বিষয়েও অৱগত হ'লোঁ।

৬.১২ অধিক জানিবলৈ

১) বিদ্যাসাগৰ, ঈশ্বৰ চন্দ্র (২০০০); *ব্যাকৰণ কৌমুদী*; কলকাতা ঃ দেৱ সাহিত্য কুটীৰ।
২) ভট্টাচার্য্য, ড° হৰিচন্দ্র (১৯৯৬); *সংস্কৃত ব্যাকৰণ প্রভা*; গুৱাহাটী ঃ বৰুৱা এজেন্সি।
৩) হালদাৰ, গুৰুপদ (২০০৬) (পুনর্মুদ্রণ); *ব্যাকৰণ দর্শনেৰ ইতিহাস*; কলকাতা ঃ সংস্কৃত বুক ডিপো।

৬.১৩ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সংস্কৃতভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা সংখ্যাবাচক শব্দসমূহৰ বিশেষত্বৰোৰ আলোচনা কৰিব লাগিব।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কিছুমান শব্দ যে তিনিটা লিঙ্গতেই ব্যৱহাৰ হয়, কিছুমান বিশেষ বচনত বা বিশেষ লিঙ্গত ব্যৱহাৰ হয় সেই বিষয়ে লিখিব লাগিব।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পঞ্চন্ শব্দৰ ৰূপ জানিলে একেদৰে যে আন কিছুমান শব্দৰ ৰূপ জনা যায় সেই বিষয়ে ক'ব লাগিব।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সংস্কৃতত কোনবোৰ সংখ্যাবাচক শব্দ ক্তিন প্রত্যয়ান্ত সেই কথা লিখি বিংশতিঃ শব্দৰ ৰূপকেইটা ক'ব লাগিব।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ত্রিংশৎ শব্দৰ ৰূপকেইটা বিভিন্ন বিভক্তিত কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেয়া দেখুৱাব লাগিব।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সকলো বিভক্তিত সহস্র শব্দৰ ৰূপকেইটা ক'ব লাগিব।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কতি শব্দৰ অর্থ লিখি বিভক্তিগত ৰূপসমূহ ক'ব লাগিব।

৬.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ পঞ্চন্ শব্দৰ ৰূপসমূহ লিখক।

খ) চুটি প্ৰশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ এক, দ্বি, ত্রি, চতুৰ, শব্দৰ ৰূপবোৰ লিখক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৩০০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ পঞ্চবিংশতিঃ, সপ্তত্রিংশৎ, নবসপ্ততি— শব্দবোৰৰ ৰূপ লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ পূৰণবাচক সংস্কৃতসংখ্যাবোধক শব্দৰ বিষয়ে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

*** ***** ***